

Dialektologins bidrag till ortnamnsforskningen och omvänt

Några punktnedslag

Av Mathias Strandberg

Namn och bygd 113 (2025), 5–28.

Mathias Strandberg, Institute for Language and Folklore, Gothenburg: Dialectology's contribution to place-name research and vice versa: a few examples.

[ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9816-2010>]

Abstract

This paper is based on a lecture delivered by the author for admission as a docent at the Faculty of Languages at Uppsala University in November 2024. Drawing mostly on his own research into South Swedish place-names, the author aims to illustrate how the linguistic subdisciplines of dialectology and place-name research complement and enrich each other, and how the interplay between them manifests itself in scholarly material. The settlement name *Ramlösa* and the creek name *Rammebäck* are given as examples of how words that exist exclusively in dialects and are absent from the standard languages, such as the South Swedish noun *ramm* ‘marsh(land), morass’ may be of crucial importance in interpreting place-names. The author’s work on the mill name *Ledåsa* is related as a case where a specific form of the name in the local dialect played a pivotal role in finding the way to the correct interpretation. The farmstead name *Plågan*, with its peculiar dialect form /'plavan/, deviating conspicuously from its appellative equivalent *plåga* /'ploga/ ‘torment, agony’, invites a discussion on the development of the Old Danish sequence *-ǣgh-* in Scanian dialects. Four croft names, *Bökeberg(a)*, *Bökhult*, *Hökatorp(et)* and *Höghult*, reveal a farther eastward extension of a Southwest Scanian phonological development (the palatalisation and approximantisation of Old Danish *k* into [j, ɥ] after front vowels) than suggested by the recorded non-proprial dialect material, illustrating the importance of looking at toponomastic material in connection with dialect geographical issues. The paper concludes with some reflections on the continued interrelations between historical dialectology and onomastics.

Keywords: place-names, South Swedish place-names, Scanian place-names, settlement names, hydronyms, field names, dialectology, South Swedish dialects, Scanian dialects, etymology, historical phonology, dialect geography.

1. Inledning och syfte

Syftet med denna artikel, som grundar sig på en föreläsning för docentur i nordiska språk som jag höll vid Uppsala universitet på Gustav Adolfsdagen 2024, är att ge några exempel på hur de språkvetenskapliga disciplinerna dialektologi och ortnamnsforskning kompletterar och berikar varandra och hur samspelet dem emellan kan ta sig uttryck i forskartillvaron och det vetenskapliga hantverket.

Att dialektologin och ortnamnsforskningen haft mycket att skaffa med varandra är förstås ingen slump. De utgjorde båda redan tidigt centrala deldiscipliner inom ämnet nordiska språk, låt vara att dialektologin tillhört ämnets historiska huvudfåra under något längre tid. När ortnamnsforskningen väl etablerats som en egen deldisciplin runt förra sekelskiftet – i Sverige i mångt och mycket genom Jöran Sahlgrens försorg – fick den snabbt karaktär av ett eget forskningsfält med ganska skarpa konturer. Men någon boskillnad mellan ortnamnsforskningen och dialektologin har det aldrig varit tal om, och helt säkert har detta främjat båda disciplinerna. Dialektologin och ortnamnsforskningen har vuxit fram i samma miljöer. Integrationen mellan deldisciplinerna har främjats av organisatorisk samverkan vid universiteten och vid dialekt-, namn- och folkminnesarkiven. Onomastisk och dialektologisk forskning har dessutom ofta rent konkret utövats av samma personer. Det är inte svårt att ge exempel på nordister som varit eller är verksamma inom både ortnamnsforskning och dialektologi: Adolf Noreen, Natan Lindqvist, Bengt Pamp, Hugo Areskoug, Ingemar Ingers, Göran Hallberg, Lars Huldén, Lennart Elmevik, Lars-Erik Edlund och Staffan Fridell är bara några i en lång rad forskare vars författarskap innehåller stora mängder exempel på hur ortnamnsforskning och dialektologi berikar varandra.

Men i stället för att ösa ur litteraturen har jag valt att i första hand lyfta några exempel ur min egen forskning¹ där jag menar att samspelet mellan dialektologi (och dialektmaterial) och ortnamnsforskning (och ortnamnsmaterial) träder i dagen på ett påtagligt sätt. Det finns givetvis många tänkbara sätt att närma sig rubriken »Dialektologins bidrag till ortnamnsforskningen och omvänt». Ämnet kunde mycket väl lämpa sig för en monografi eller antologi, eller för en konferens. Föreliggande framställning baserar sig på en 45 minuters föreläsning. Den gör inte anspråk på att utgöra en systematisk eller uttöm-

¹ I SkO A: 5 har jag tidigare behandlat *Bökeberg(a)* (s. 208 f.), *Bökhult* (s. 209), *Hökatorp(er)* (s. 215 f.), *Höghult* (s. 216), *Ledåsa* (s. 155) och *Plågan* (s. 167). *Ledåsa* har jag dessutom tidigare dryftat i Strandberg 2020 (s. 183 ff.). *Ramlösa* och *Rammebäck* har jag däremot inte tidigare berört, men appellativet *ramm* aktualiseras i artikeln om *Ramsåsa* i SkO A: 5 (s. 170 f.), vilket enligt min bedömning dock snarare innehåller växtbeteckningen *rams* 'ramslök'.

mande granskning av förekommande tyffall eller dylikt utan bygger på några förhoppningsvis väl valda punktnedslag av pedagogiskt värde.

Enligt instruktionerna från språkvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet skulle docenturföreläsningen rikta sig till studenter på forskarnivå. Syftet med docenturföreläsningen är att den som ansökt om docentur ska ges tillfälle att demonstrera sin pedagogiska kompetens. Den är i första hand att betrakta som ett pedagogiskt specimen snarare än ett vetenskapligt. Det pedagogiska anslaget är förhoppningsvis närvarande även i denna artikel, men framställningen är här mer detaljrik än i föreläsningen.

De exempel på samspelet mellan dialektologi och ortnamnsforskning som jag anför härrör från Skåne. Anledningen till detta är inte att skånska dialekter och skånskt ortnamnsskick är särskilt rika på exempel på detta samspel, utan att Skåne är det geografiska område som jag hittills ägnat störst uppmärksamhet i min forskning. Det kan tvärtom vara på sin plats att betona att exemplen hade kunnat vara hämtade från snart sagt vilken del av Norden som helst – och förmodligen från vilken del av världen som helst där motsvarande förutsättningar för ortnamns- och dialektforskning finns i form av forskningsmiljöer samt biblioteks- och digitaliserade arkivsamlingar och annan forskningsinfrastruktur.

Avsnitt 2 handlar om dialektologins bidrag till ortnamnsforskningen. Jag utgår här från några ortnamnstolkningar som på olika sätt illustrerar hur kännedom om den lokala dialekten kan spela en avgörande roll för att ett ortnamn ska kunna ges en korrekt tolkning. Mer specifikt dryftar jag i avsnitt 2.1 dialektordet *ramm* 'kärr(mark), moras' m.m. och dess förekomst dels i bebyggelsenamnet *Ramlösa*, dels i natur- och ägonamn, i synnerhet i vattendragsnamnet *Rammebäck*. Avsnitt 2.2 ägnas åt gårdnamnet *Ledåsa* och hur en av de upptecknade dialektformerna blev avgörande för att hitta fram till rätt tolkning av namnet i samband med arbetet med Skånes ortnamn A: 5. I avsnitt 3 vänder jag uppmärksamheten mot ortnamnsforskningens bidrag till dialektologin. Här diskuterar jag ortnamnens speciella förutsättningar som språkligt material och ger exempel på hur ortnamn kan nyansera och komplettera vår kunskap om språkets variation i tid och rum. I avsnitt 3.1 diskuteras gårdnamnet *Plågan* och vad dess dialektform kan ha för implikationer för utvecklingen i Skånemålen av den forndanska sekvensen *-ǣgh-*. I avsnitt 3.2 illustreras vikten av att beakta ortnamnsmaterial i samband med dialektgeografiska undersökningar genom fyra bebyggelsenamn vars dialektformer visar att den sydvästskånska övergången av *fda. k > j* efter främre vokal haft en större utbredning i öster än det icke-propriella materialet ger vid handen. Även om de olika avsnitten hålls samman av ett fokus på ett ömsesidigt utbyte mellan dialektologi och ortnamnsforskning har de karaktär av självständiga namnstudier som kan läsas var och en för sig.

Där inget annat noteras är anförda uppteckningar i landsmålsalfabet av ortnamn och andra ord hämtade ur Institutet för språk och folkminnets skånska ortnamns- resp. dialektordsamlingar i Lund. Ortnamnsexcerpterna i samlingarna har hämtats från olika källor i tryck eller manuskript. Källan anges här genomgående. Uppteckningar av ortnamns dialektformer anføres oförändrade med landsmålsalfabet och med uppgift om upptecknare och uppteckningsår.

2. Dialekterna berikar ortnamnsforskningen

2.1. Dialektord kan vara avgörande för tolkningen: *Ramlösa*, *Rammabäck* och dialektordet *ramm* 'kärr(mark), moras' m.m.

Mycket vanligt är att ortnamn innehåller ord som fallit ur bruk i skriftspråket. Ofta finns de då i något av de nordiska fornspråken. I andra fall måste man gå till dialekterna för att finna tolkningsuppslag. I dessa finns inte minst en uppsjö mer eller mindre semantiskt specialiserade terrängbeteckningar och ord för olika typer av kulturmark som kommit till användning i ortnamn men som saknas i nutida standardspråk. Dessa ords förekomst i dialekterna är givetvis en stor tillgång vid tolkning av ortnamn. När det gäller ord som finns i något nordiskt fornspråk kan förekomst i dialekterna nyansera både den dialektgeografiska bilden och betydelsebeskrivningen, vilket avsevärt kan stärka namntolkningen. Om ett ord däremot saknas i de nordiska fornspråken och de moderna skriftspråken blir dess existens i dialekterna helt avgörande; i sådana fall är det dialektordet som ger tolkningen.

Som exempel på ett ortnamn vars tolkning är beroende av kännedomen om ett sydsvenskt dialektord kan socken- och kyrkbynämnet *Ramlösa* i Luggude härad i nordvästra Skåne tjäna.

Bortsett från ett avvikande första belägg från 1349, *Ramfløse*, föreliggande i avskrift från 1494 (DD 3R 3: 139 s. 105) skrivs förleden *Ram-* genom namnets hela traderingshistoria fr.o.m. *ramløøseæ* (1499 RAP). Undantag härifrån utgör den kanslidanska stavningen *Ramb-*, med hyperkorrekt *b*, som är ganska vanlig under 1500- och 1600-talet. Denna tas inte upp i den svenska namntraditionen utan försvinner vid nationalitetsskiftet. Dialektuttalet är upptecknat som *ramlōsa* (första gången av Gustaf Billing 1915–20) med den i Skåne vanliga oblika formen av ortnamnselementet *-lösa*, senare som *ramlōsa* (t.ex. av Ingemar Ingers 1951). Namnelementet *-lösa* (urn. **-lauhsōn-* eller **-lauhsiōn-*) sammanhänger med verbet *lysa* och har ursprungligen betytt 'ljusning', varav 'glänta i skog', senare 'äng, öppen plats' (Elmevik 1971 s. 29).

Förleden i *Ramlösa* har antagits vara fågelbeteckningen *ramn* 'korp' (Falkman 1877 s. 142). Ordet är känt från andra nordiska språk (da. *ravn*, no. *ravn*,

ramn, isl. *hrafn*, fär. *ravnur*), från de nordiska fornspråken (fda. *rafn*, fsv. *rampn*, fvn. *hrafn*) och från skilda svenska dialektområden. I norra Luggude härad är det upptecknat som *ʌn*, i södra (där Ramlösa ligger) som *ʌamn*. Det är inte ovanligt med djurbeteckningar i ortnamn, och det finns åtminstone ett annat skånskt s.k. äkta *-lösa*-namn där förleden är en djurbeteckning, nämligen *Igelösa* i Torna härad, som innehåller *igel* (fda. *īghul*) 'igelkott' (se SkO A: 19 s. 134). Fågelbeteckningen *ramn* (eller i vissa fall möjligen det här till bildade och härmed formellt identiska mansnamnet) möter också i en rad skånska ortnamn, t.ex. hemmansnamnet *Ramstorp* (*Rafnstrup* 1553 avskr. 1685 FbrThott; jfr Hallberg 1976 s. 39 f. samt SkO A 14: 268 f.) i Torrlösa sn, Onsjö hd, och det härmed sammanhängande naturnamn som skrivs *Raffneskouff* 1503 (Rep 2: 10003). Beläggserien för *Ramlösa* visar dock att det inte kan vara fråga om *rafn/Rafn* i detta namn. Förledens bilabial brukar i sådana fall bevaras långt fram i tiden (jfr DSÅ 5 s. 317, SkO A: 5 s. 172), vilket ju framgår av beläggserien hos *Ramstorp*. Former utan *f* förekommer inte förrän under svenska tiden. Det äldsta belägget utan *f* i samlingarna, *Rannstrop*, kommer från den svenska jordeboken av 1662. Fr.o.m. Buhrmanns Skånekarta från 1684 skrivs namnet med mycket få undantag *Ramstorp*.

Ramlösa är formellt identiskt med socken- och bynamnet *Ramløse* på norra Själland (varom se Sahlgren 1925 s. 120, Jørgensen 2008 s. 227). Det danska namnet innehåller enligt Svend Aakjær (1922 s. 36) ordet *ramme* i en betydelse 'stängsel', en tanke som inte vunnit någon anslutning.

Den mest tilltalande tolkningen av *Ramlösa* och *Ramløse* går ut på att det är ett sydsvenskt och i synnerhet skånskt dialektord, vilket saknas såväl i de nordiska fornspråken som i de nutida standardspråken, som föreligger i förleden, nämligen substantivet *ramm* m. 'kärr(mark), moras; mosskant; sank rand längs ett kärr eller ett moras' m.m. (Sahlgren 1925 s. 120, Lundahl 1951 s. 33, SkO A: 12 s. 519).² Detta är välbelagt i uppteckningar i stora delar av Skåne samt mera sparsamt i Halland, Småland och Blekinge (OSDs). I ett par 1700-talskällor (Ihre MS UUB 98:21 s. 20, Hof 1772 s. 233, båda föreliggande i excerpt i OSDs) anføres ordet från Västergötland (jfr OGB 1 s. 169), vilket antyder en tidigare större utbredning i Sydvästsverige.³

² Ordet är visserligen – utan definition – upptaget i SAOB (sp. R 219) som »dels bygdemålsfärgat i vissa trakter, dels i fackspr., mindre br.». En enda källa anförs, nämligen en fyra rader lång osignerad artikel i andra upplagan av Svensk uppslagsbok (band 23 sp. 840, 1952), varifrån följande språkprov är hämtat: »äldre benämning på den framskjutande fastmarken runt en mosse utanför laggen. Användes även någon gång felaktigt för själva laggen.» Trots ordets upptagande i SAOB får det betraktas som ett rent dialektord.

³ Tack till Annika Karlholm, som ställt mig i förbindelse med beläggen i OSDs.

Fig. 1. Utdrag ur Skånska rekognosceringskartan (RK bl. IIW 201). Förleden i *Ramlösa* syftar på mossmarken sydost om byn.

Förleden i *Ramlösa* åsyftar väl snarast det mossmarksområde som syns sydost om byn på Skånska rekognosceringskartan 1812–20 (RK bl. IIW 201) och som avvattnats av Lussebäcken, vilken rinner genom en skarpt utmejslad dalgång söder om byn (jfr SkO A: 12 s. 519 f.). Ramlösa bys ägor sträcker sig in i det numera utdikade mossmarksområdet, som tycks ha gjort skäl för terängbeteckningen *ramm* i betydelsen 'kärr(mark), moras'.

I Skåne och Danmark påträffas en stor mängd ortnamn som innehåller detta *ramm*. Några, däribland *Ramlösa*, är bebyggelsenamn medan de allra flesta är natur- eller ägonamn, däribland många morfologiskt osammansatta och oavledda ängs- och åkernamn *Rammen* och *Rammerna*. Till naturnamnen hör naturligt nog ett antal hydronymer. John Kousgård Sørensen (DSÅ 5 s. 311) ser ordet *ramm* i *Rambæk* i Vennebjerg herred i norra Jylland och i det motsvarande *Rammabäck* i Ö. Göinge härad i Skåne, två vattendragsnamn som är belagda först på 1900-talet.⁴

Vid tolkning av sydsandinaviska ortnamn innehållande elementet *ramm* är det av vikt att beakta alla tillgängliga alternativ. Förekomsten av ett appellativ *ramm* i dialekterna utesluter exempelvis inte att även adjektivet *ram(m)* 'stark, kraftig; skarp, frän, illaluktande, stinkande' kan möta i ortnamn. Kousgård

⁴ För egen del vill jag gärna hålla öppet för att natur- eller ägonamn föreligger i förleden i dessa bäcknamn.

Sørensen menar (DSÅ 5 s. 312) att appellativet *ramm* – eller egentligen ett namn på en sankmark som innehåller ordet, *Rammen* (1828 LMA 11–vāj–45 s. 103) *ramen* (Nils Nilsson 1933) – utgör avledningsbas till ett primärt ånamn fda. **Ramma*, som ska ligga till grund för det epexegetiskt utvidgade *Rammebäck*, ett tidigare namn på nuvarande Rambrobäcken, ett biflöde till Vramsån i Gärds hd. Bäckens avvattnar nämnda sankmark söder och väster om Mansdala i Vä socken och mynnar i Vramsån vid Lyngsjö mölla. Den utgör gräns dels mellan Vä och Köpinge socknar, dels mellan Lyngsjö och Köpinge socknar. Dess nuvarande namn innehåller bebyggelsenamnet *Rambro*, som burits av ett par gårdar på ömse sidor om bäcken där denna korsar landsvägen (sedermera riksväg 19). Gårdsnamnet går i sin tur tillbaka på ett namn på en bro över bäcken på samma plats, belagt som *Rammebro* 1815 (LSA K150–8:6). Jämte bronamnet finns en rad andra namn längs bäcken som kan förstås som sekundärnamn till ett gammalt bäcknamn **Ramma*. Kousgård Sørensen (a.st.) nämner bl.a. *Rammesten* (*Remmesten* 1503 Rep 2: 9858) och *Rammevarp* (*Remmevarp* 1503 Rep 2: 9858), namn på gränsmärken mellan skogar tillhöriga Vä resp. Ugerup, och ägonamnet *Rammeåker* (1817 LMA 11–vāj–27).

Rammebäck är indirekt belagt i några ägonamn i Lunds stifts landebok, t.ex. *Rammebeckes agir* (ca 1570 Lb 2 s. 167) och direkt i några lantmäterihandlingar från 1700-talet (t.ex. LSA K72–11:1 1777, där det skrivs *Ramme Bäck*) samt i en uppteckning av Nils Nilsson från 1933 (*ramabæk*). Det ursprungliga primära vattendragsnamnet fda. **Ramma* är alltså enligt Kousgård Sørensen (DSÅ 5 s. 312) bildat till ett namn på en f.d. sankmark. Det är i så fall fråga om en välkänd princip enligt vilken ett namn på ett vattendrag bildas till ett namn på en vattensamling eller sankmark som det avvattnar. Även morfologiskt är en avledning med det i vattendragsnamn mycket vanliga *-ōn*-suffixet oproblematisk.

Kousgård Sørensen utesluter att *Rammebäck* är sammansatt av appellativen *ramm* och *bäck* av både språkliga och sakliga skäl. Det språkliga skälet är att den väntade fagevokalen vid sammansättning med *ramm* är *-a-*; jfr sammansatta appellativ som *rammagräs*. Det sakliga skälet är att en lokal som veterligen burit ett namn *Ramm(en)* i namnmiljön endast återfinns vid Mansdala. Ägonamnen nedströms Rammen måste alltså, menar Kousgård Sørensen, ha tillkommit genom så kallad fjärravhängig namnbildning, där bäckens namn varit medierande. Argumenten är tilltalande, i synnerhet när de betraktas tillsammans.

Wång och *Södre Ramme Wång*. Av den tillhörande ägobeskrivningen framgår att vångarna nästan uteslutande utgörs av »Böndernas Lycke och åkermark». Marken alldeles intill bäcken beskrivs som äng, »hwilken med ahlebuskar är bevuxen». Först söder om vångarna påträffas mossmark intill bäcken, nämligen där Maglemosse tar vid längst söderut på Ugerups ägor (se LMA 11–köp–3).

Den i huvudsak relativt torra terrängen runt bäcken gör det till en tilltalande tanke att vångarna fått sina namn efter belägenheten utmed bäcken och att förleden i vångarnas namn innehåller bäckens namn. Längs goda delar av sin sträckning karaktäriseras ju bäcken inte av närhet till sankmark.

Som alternativ till Kousgård Sørensens tolkning – vilken utgår ifrån ett forndanskt primärt vattendragsnamn **Ramma* – bör emellertid övervägas om *Rammebäck* innehåller bestämd form av adjektivet *ram*, som i Skånemålen är välbelagt i formen *ramm* och med betydelsen 'skarp, frän'. Motivet är i så fall att bäcken (stundtals) luktat illa.

Ett sålunda tolkat *Rammebäck* faller in i en rad skånska vattendragsnamn bestående av ett adjektiv i bestämd form och appellativet *bäck* i obestämd form, t.ex. *Blankebäck* (DSÅ 1 s. 160 f.), *Bredabäck* (a.a. 1 s. 210 ff.), *Brunebäck* (a.a. 1 s. 233), *Gamlebäck*, *Maglebäck*, *Maglabäck* (a.a. 5 s. 20), *Mörkabäck* (a.a. 5 s. 110 f.), *Rödebäck* (a.a. 5 s. 412 ff.), *Skitnebäck* (a.a. 6 s. 124 ff.), *Skärebäck* (a.a. 6 s. 190 ff.), *Surebäck* (a.a. 6 s. 408 f.), *Svardebäck* (a.a. 6 s. 268 ff.) och *Torrebäck* (a.a. 7 s. 178 f.). Typen är också vanlig i det övriga gamla danska området, där många av de nyssnämnda namnen påträffas. Med denna tolkning får sekundärnamn utan leden *-bäck-*, som de av Kousgård Sørensen nämnda *Rammesten* och *Rammevarp*, ses som ellipser, något som får vägas mot det djärva i att rekonstruera ett fornspråkligt primärt vattendragsnamn **Ramma* som namn på ett relativt litet vattendrag. Det kan också erinras om att sekundärnamn med leden *-bäck-* föreligger redan i Lunds stifts landebok från ca 1570 (*Rammebecks agir* Lb 2 s. 169, *Rammebecks agre* 2 s. 171, *Rammebecks leed* 2 s. 169).

Oavsett vilken tolkning man föredrar av namnet på bäcken är kännedom om det sydsvenska dialektordet *ramm* av stor vikt för att man ska kunna göra en informerad bedömning av denna och många andra sydsvenska namnmiljöer.

2.2. Ortnamns dialektuttal kan vara avgörande för tolkningen: *Ledåsa* och *Ledåsamölla(n)*

Uppteckningar av ortnamns dialektuttal utgör en materialtyp som på ett högst påtagligt sätt på en gång hör hemma inom dialektologin och ortnamnsforskningen. Inte sällan lämnar ett ortnamns dialektform uppgifter som på ett eller annat sätt blir avgörande för tolkningen, stundom i kombination med andra materialtyper. Dialektformen kan ensam avgöra ett svårt val mellan olika tolk-

ningsmöjligheter, men den kan också ställa formvariation i skriftliga källor i en helt ny dager. En förutsättning därvidlag är att man över huvud taget fäster uppmärksamhet vid dialektformen, något som inte alltid skett. Bedömningen av en dialektform av ett ortnamn kräver ofta mycket specifika dialektgeografiska och ljudhistoriska kunskaper. Ett fall där detta blivit mycket påtagligt i forskningsprocessen för mig är *Ledåsa* och *Ledåsa mölla/Ledåsamöllan*. Namnen bärs av en gård som tidigare haft en vattenkvarn i Ledåsabäcken, ett litet biflöde till Tranåsbäcken i Lövestads socken i Färs härad i södra Skåne.

Namnet *Ledåsa* skrivs enligt excerpterna alltsedan äldsta belägget i jordeboken 1712 helt enkelt *Ledåsa*. Också *Ledåsamölla(n)* skrivs i huvudsak med obetydlig variation fr.o.m. 1662 års jordebok: *Ledåsa Mölla* 1662, 1690 j.b., *Ledåsa mölla* 1730 LSA K 3, *Ledåsa Mölla* 1813–18 kb s. 60, *Ledåsa mölla* 1840 Bruzelius s. 259, *Ledåsamöllan* 1865 G. Två belägg avviker dock.

Det äldsta belägget, *Lýdaasze Mølle*, från Prästrelationerna av 1624 (PR 1 s. 49), har ⟨y⟩ i stället för ⟨e⟩. Vågar man anta att detta tecken står för en rundad vokal? Nej, ⟨y⟩ kan vara en ligatur för ⟨ij⟩, vilket kan vara en alternativ (dekorativ) stavning av ett *i*. Förleden skulle kunna vara terrängbeteckningen *lid* f. 'sluttning' (fda. *līth*, fsv. *līþ*, fvn. *hlīð*). Det skulle stämma väl med dialektuttal: *lđáýsa* (Nils Nilsson 1934) *lđása* (H. Areskoug 1958). Ett annat alternativ som ligger nära till hands är att förleden är appellativet *led* n. '(enklare) grind i gårdsgård' (fda. **lith*, fsv. *liþ*, fvn. *hlīð*). I bägge fallen har antingen sammansättningsreduktion eller efterledsbetoning orsakat förkortning av förleden. Dessa båda tolkningsförslag har också framförts av dåvarande Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (DAL) i korrespondens med Ledåsas dåvarande ägare:⁵

Namnets förled är väl *lid* 'backe', eller möjligen *led* '(väg)grind'. Efterleden är en form av *ås* 'höjdsträckning', vilket väl stämmer med på [sic!] gårdens läge.

Det andra belägget som avviker kommer från Skånska rekognosceringskartan 1812–20 och lyder på excerpten *Lödaåsamöllan*. Kan vokaltecknet ⟨ö⟩ stå för en rundad vokal? Här inbjuder den märkliga fagevokalen *-a-*, som inte påträffas i något annat namnbelägg, till vaksamhet. Kanske bör namnformen avföras från diskussionen helt och hållet, vilket i så fall leder tillbaka till de två tolkningsmöjligheterna ovan.

Låt oss vända uppmärksamheten mot de upptecknade dialektformerna av namnet. Jämte de ovan nämnda *lđáýsa* och *lđása* påträffas den längre namnvarianten *lđáýsamulan* (Nils Nilsson 1934). De flesta uppteckningar har alltså *i*-vokal. På Nilssons uppteckning står emellertid också att läsa: »ibland även

⁵ Tack till Eva Frölich, Ledåsas ägare, som meddelat mig DAL:s svar på hennes förfrågan. Av någon anledning diariefördes svaret inte och saknas därför i DAL:s ämbetsarkiv.

Fig. 3. På excerpten står »Lödaåsamölla», men i källan (RK bl. VÖ 208) står i själva verket »Löddåsamölla».

lødåusa, ä.»). Det finns alltså en dialektform med rundad vokal i förleden som anføres som ovanligare men äldre.

Mot bakgrund av denna dialektform framstår namnformerna *Lýdaasze Mølle* (1624) och *Lödaåsamöllan* (1812–20) i ett annat sken; kanske återger ⟨y⟩ resp. ⟨ö⟩ verkligen en rundad vokal. Den anmärkningsvärda sistnämnda formen måste dock kontrolleras i källan. Och en blick på Skånska rekognosceringskartan (RK 1812–20 bl. VÖ 208) ger vid handen att excerptisten läst fel: det fjärde tecknet är inget ⟨a⟩ utan ett ⟨d⟩ vars stapel skymms av en landsväg – se fig. 3.

I detta läge skadar det inte att höja blicken bortom de belägg som finns i samlingarna och göra riktade sökningar efter namnbelägg i källor som inte excerperats. Avsaknaden av belägg från äldre lantmåterihandlingar är en aning iögonenfallande med tanke på att det är fråga om en vattenkvarn som funnits åtminstone sedan början av 1600-talet. Numera är det oftast en förhållandevis smal sak att gå igenom lantmåterihandlingar då dessa är digitaliserade och tillgängliggjorda i Lantmåteriets webbtjänst Historiska kartor. Det tar därför inte lång tid att upplysa sig om att kvarnen och dess ägor finns inritade på flera kartor från 1720 och framåt. Och här är skrivningar med ⟨ö⟩ legio: *Lödåhsa Mölla* 1720 (LSA L137–10:1; se fig. 4), *Lödåsa-Möllan* 1816 (LMA 12–löv–10), *Lödåsa Möllans ägor* 1832 (LSA L137–11:1). I husförhörlängderna, som inte heller de excerperats (men som numera är digitaliserade och kan läsas i Riksarkivets s.k. digitala forskarsal), stavas namnet däremot med ⟨e⟩: *Ledåsa Mölla* (t.ex. kb 1813–18 s. 60, 1818–23 s. 130, 1836–40 s. 83).

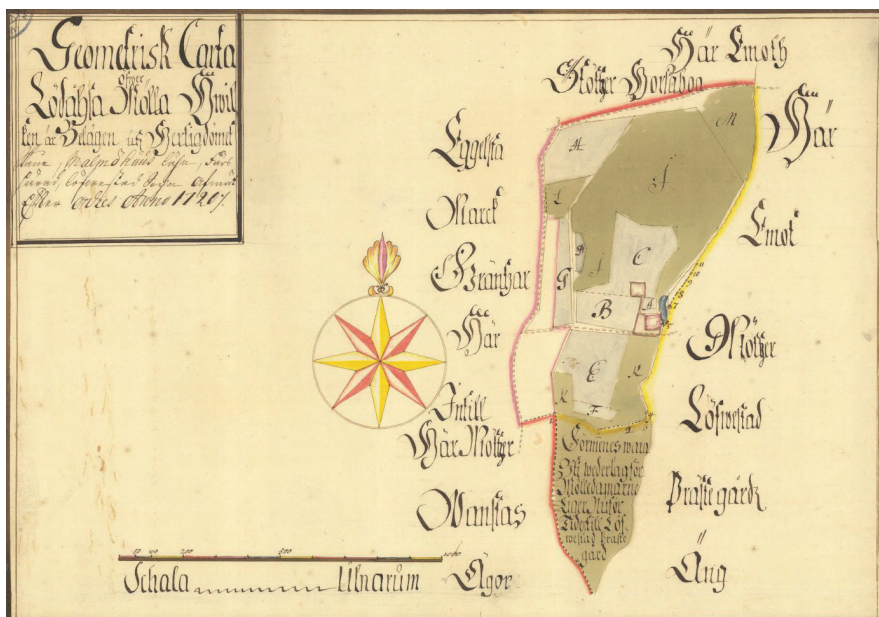

Fig. 4. Utdrag ur Johan Hesselgrens geometriska karta över Ledåsa mölla från 1720 (LSA L137–10:1). Namnet skrivs »Lödåhsa Mölla».

Denna extra beläggkontroll ger en helt annan bild än den som excerpterna ger sken av. Skriftliga former som säkert eller sannolikt talar för rundad vokal återfinns i Prästrelationerna 1624, lantmäterikartor mellan 1720 och 1832 och Skånska rekognosceringskartan från 1812–20. Mot denna bakgrund blir det tydligt att stavningen *Ledåsa* är en jordeboksform som tas upp dels i kyrkböckerna, dels på moderna kartor med början på häradsekonomska kartan (ek 1917) och dess beskrivning (bek 1916).

Det kan länge ha funnits en uttalsvariation mellan rundad och orundad vokal, reflekterad i de två upptecknade dialektformerna *lødåusa* och *ludåusa*, där formen med rundad vokal är den ljudhistoriskt ursprungliga och formen med orundad vokal uppstått genom avrundning p.g.a. efterledsbetoning. Upp-tecknaren Nils Nilsson anger den rundade varianten som äldre (»ä.») men gör ingen särskild markering för den orundade. Formen *lødåusa* var således stadd i utdöende i början av 1900-talet, men formen *ludåusa* behöver inte fördenskull vara alldeles ny när den upptecknas första gången 1934. Troligen är det denna som givit upphov till jordeboksformen *Ledåsa*, medan den rundade varianten ligger till grund för lantmäteriformen *Lödåsa* (*Lödåhsa* o.s.v.). Den avrundade formen får i så fall förutsättas ha varit etablerad hos den vuxna generationen senast i början av 1700-talet (formen *Ledåsa* möter som nämnts första gången i

jordeboken 1712), vilket är oproblematiskt; den skånska efterledsbetoningen är en novation men sannolikt av medeltida datum (Strandberg 2014 s. 191).

Att *Lödåsa* kan slås fast som den äldre namnformen får givetvis konsekvenser för tolkningen. Det kan inte vara *lid* f. 'sluttning' eller *led* n. '(enklare) grind i gårdsgård' i förleden. Snarare rör det sig om *löt* 'betesmark, gräsmark; (gemensam) utmark (som användes till betesmark)'. Den forndanska utgångsformen för namnet är således **Lötāsa*. Efterleden är en pluralform av terrängbeteckningen *ās*. Den ursprungliga namnbäraren är det område med böljande rullstensåsar några hundra meter norr om kvarnen, som idag bär namnen *Lövestads åsar* och *Åsarna*. När kvarnen uppförts har den sannolikt först fått namnet *Ledåsa mölla*, som sedan ellipterats till *Ledåsa*. Namnets ursprungliga betydelse var snarast 'åsarna vid löten (eller lötarna)'.

Tolkningen av *Ledåsa* som ett fda. **Lötāsa* är intressant eftersom *löt* är ovanligt som förled i skånska ägonamn. I Lunds stifts landebok (Lb 1 s. 197) från ca 1670 upptas dock en äng vid namn *Löds eng* i »westre wongh», där Lövestads åsar ligger (längst västerut på Lövestads ägor). Kanske har detta namn något samband med *Ledåsa*. Som efterled är *löt* vanligare, vilket nog beror på anslutning till appellativet *lott* (Areskoug 1987 s. 43 ff.).

Fallet *Ledåsa/Ledåsa mölla* visar på vikten av att ge akt på upptecknade dialektformer vid ortnamnstolkning och sätta dessa i relation till namntraderingen i skriftliga källor. I detta fall var det inte den avvikande uppteckningen med *ö*-vokal som ensam och direkt ledde till en ny namntolkning, men den visade ut riktningen för forskningsprocessen, där ett viktigt steg var kompletterande excerpering ur förbigångna källor och därpå följande omvärdering av ett par avvikande skriftliga namnbelägg. Det visade sig att två dialektformer som uppträtt i variation i hundratals år lagts till grund för två parallella skriftliga namntraditioner: en jordeboks- och kyrkbokstradition och en lantmätartradition. Namnet *Ledåsa* fick också en ny tolkning och kan nu ses i sitt rätta agrarhistoriska sammanhang.

3. Ortnamnen berikar dialektologin

3.1. Ortnamn kan konservera äldre dialektformer och belysa ljudhistoriska förlopp: *Plågan* och utvecklingen av fda. *-āgh-*

På sätt och vis är ortnamn som vilka ord som helst. De är i mångt och mycket underkastade samma krafter och tendenser som andra ord i det mentala lexikonet: regelbunden ljudförändring, analogi, folketymologi (som inom ortnamnsforskningen kallas *urspåring*) o.s.v. Det är inte svårt att hitta exempel där ortnamn kan anföras som komplement till icke-propriellt material – t.ex. histo-

riska källor och sentida dialektuppteckningar – utan att något mer egentligen uppnås än att ortnamnen bekräftar det som det icke-propriella materialet redan givit vid handen.

Å andra sidan utgör ortnamn ett på många sätt unikt språkligt material. En speciell egenskap hos ortnamn är deras platsbundenhet: inget annat språkligt material, inga andra ord i språket, är så tydligt förbundna med specifika geografiska platser som ortnamn. Ett ortnamns referens utgörs ju av en geografisk plats. En annan speciell egenskap hos ortnamn är att de, liksom andra namn, inte nödvändigtvis behöver ha någon egentlig betydelse för att fylla sin funktion; den geografiska referensen räcker gott. Detta tenderar att medföra att ortnamn – återigen likt andra namn – mentalt fjärras från det övriga ordförrådet. Ortnamn förknippas av språkbrukaren inte lika självklart med andra ord och ordformer i det mentala lexikonet som icke-propriella ord. Detta kan få konsekvenser för ortnamns historiska utveckling, på flera sätt. Av detta skäl har ortnamn en speciell roll att spela i språkhistoriska och språkgeografiska sammanhang även utanför onomastiken.

Ortnamn kan många gånger upplysa om äldre språkliga förhållanden och på så sätt utgöra ett viktigt komplement till det icke-propriella materialet. Jag ska ge ett par exempel på detta.

Ett ortnamn kan konservera en äldre dialektform av ett icke-propriellt ord, vilket kan bidra till att klargöra eller nyansera (eller för all del komplicera och problematisera) ljudhistoriska och dialektgeografiska sammanhang. Ett sådant fall jag råkat på i min forskning är hemmansnamnet *Plågan* i Lövestads sn i Färs hd i södra Skåne.

Appellativet *plåga* och det därtill hörande verbet är välbelagda i Skånemålen. Grundformen av appellativet och infinitivformen av verbet är upptecknade i formen *plåuga* i norra Skåne resp. *plåga*, *plåuga* och liknande i södra Skåne, med den väntade motsättningen (se t.ex. karta 37 över verbet *gå* i Benson 1965–70 3 s. 6) mellan den kraftigt dissimilerade nordskånska *au*-diftongen och den mindre dissimilerade sydsånska »glidljuds-diftong» som tecknas på olika sätt av olika upptecknare, inte sällan som monoftong (*a*, *au*, *eu*, *əa*). I sydvästligaste Skåne deltar ordet i den allmänna öppningen av långt /o/ framför /g/ och får då formen *plōga*, *plōge* (Ingers 1939 s. 189 ff.). Samma formvariation möter hos verbet resp. appellativet *fråga*: *fråuga* – *fråga*, *fråuga* – *frōga*, *frōge*.

Mot bakgrund av att äldre *gh* i Skånemålen annars ofta motsvaras av *v*, *w* efter icke-främre vokal är det kvarstående *g* påfallande i *fråga* och *plåga*. Det fornärvda adjektivet *låg*, med samma sekvens *-āgh-* i fornspråket (fda. *lāgher*) har i Skånemålen former som *law*, *lav*, *lov*, men av appellativen och verben *fråga* och *plåga* saknas alltså former med *v*, *w*. Detta skulle kunna bero på att de sistnämnda är västgermanska lånord (mlt. *frāgen*, *plāgen*). Bilden kompli-

ceras emellertid av det likaledes inlånade verbet *våga* (mlt. *wāgen*), som delvis ansluter sig till det mönster som uppvisas av *fråga* och *plåga* men också förekommer i former som *våwa* (Sydvästsåne; se Ingers 1939 s. 90), *våwa* (Sydåne) och *våua* (Nordsåne). Formen *våwa* karaktäriseras av Ingemar Ingers på en dialektordlapp från Skarhults sn, Frosta hd, som »äldre än *våuga*». Till yttermera visso anför Ernst Wigforss (1913–18 s. 195 not 5) formen *plēua* av verbet *plåga* från södra Halland.

Utvecklingen av sekvensen *-āgh-*, med gammalt kort *a*, är mer konsekvent. Resultatet blir här i de flesta ord i nästan hela Skåne en labiodental frikativa: *drag* *dḥav*, *gnag* *gnav*, *gnaga* *gnāva*, *klaga* *klāva*, *lag* *lav*, *laga* *lāva*, *mage* *māve*, *slag* *slav* o.s.v. De mest välbelagda orden föreligger även i former med *w* och varierande kvantitet och kvalitet hos *a* i det sydöstsånska Ingelstadsmålet, vilka ofta karaktäriseras som »äldre»: *dḥaw*, *gnāwa*, *gnāwa*, *gnāwa*, *lav*, *lāwa*, *māwe*, *māwe*, *māwe* (jfr Benson 1965–70 1 s. 44). Emellertid finns det *w*-former även av substantivet *hav* (*haw*, *haw*) där *w* återgår på *v*, vilket innebär att *w* kan vara sekundärt även i *drag* o.s.v. *Såg* s. och *såga* v. uppvisar samma mönster: *sav*, *sāva*, i Ingelstadsmålet även *saw*, *sāwa*, *sāwa*, *sāwa* (de standardspråkspåverkade formerna *sag*, *sāga*, *sawg*, *sāuga* o.s.v. är relativt ovanliga i dialektordsamlingarna). Kvantiteten i den fornsånska utgångsformen hos *sāg*, *sāga* är inte helt klar (se Hellquist 1948 s. 1142), men orden följer alltså i Skånemålen utvecklingen av fda. *-āgh-* (jfr Wigforss 1913–18 s. 195 not 5). *Hage* avviker emellertid delvis från mönstret *-āgh-* > *-av-*; det har merendels formen *hāve*, men i ett sammanhängande område omfattande sydöstra Frosta hd, norra och mellersta Färs hd och stora delar av Albo hd möter formen *hāa*, med bakre *a* och ett bortfall av den intervokaliska konsonanten som möjligen förutsätter en övergång *gh* > *w* (Benson 1965–70 1 s. 43). Mot bakgrund av utvecklingen i ord som *låg*, *våga*, *drag*, *mage* o.s.v. skulle man ur fonologisk synpunkt vänta sig att även *plåga* och *fråga* (s. och v.) i någon utsträckning skulle förekomma eller ha förekommit med övergång av /g/ till en labiovelar approximant eller en labiodental frikativa.

Sannolikt är det mot denna bakgrund man får betrakta det upptecknade dialektuttalet av hemmansnamnet *Plågan*. Namnet är konsekvent upptecknat som *plāvān* (Nils Nilsson 1934), *plāvan* (bl.a. Ture Hansson 1960), alltså med långt främre *a* och *v*.⁶ Det följer således utvecklingen i ord med fda. *-āgh-*. Kanske ska detta förklaras som beroende på en förkortning av ett ursprungligt *-āgh-* (jfr Brøndum-Nielsen 1950 s. 396).

⁶ Till hemmansnamnet har bildats inbyggarbeteckningen *plåging*, upptecknad som *plūvig* av T. Hansson 1958 och i best. pl. som *plāvījana* av H. Areskoug 1945–46. Dessutom finns binamnet *Plåga plāva* (N. Nilsson 1930) och släktnamnet *Plavén* (SkO A: 5 s. 167).

Det äldsta belägget på namnet lyder *Plauen* och möter i Prästrelationerna av år 1624 (PR 1 s. 49). Därefter följer *Plauffuen* i Decimantbokens sammandrag (DecbS) från 1651 innan de svenska jordeboksformerna inleds med *Plagen* 1662. Även om de båda dansktida källorna härrör från Lunds stiftskansli och således möjligen kan sägas delvis ha skånsk proveniens⁷ kan namnformerna som sådana inte tas till intäkt för att ortnamnet eller än mindre appellativet haft en övergång *gh* > *w* eller *v*; skrivningar med *-u-*, *-ffu-* för fda. intervokaltiskt *-gh-* och liknande är inte oväntade i kanslidanska från äldre nydansk tid och något annat än kanslidanskt språk är inte att vänta i skånska källor från denna tid. Det är alltså bara dialektuttalet *plàvàn*, *plàvan* av ortnamnet som skvallrar om en tidigare form med övergång av *gh* till *w* eller *v* i det i ortnamnet ingående appellativet.

Ljudhistoriskt är det rimligt att utgå ifrån att formerna med *v* återgår på former med *w*. Approximantisering och labialisering av *gh* [ɣ] till *w* [w] är en artikulatoriskt och typologiskt rimlig ljudförändring (i högre grad än en frikativisering, develarisering och bilabialisering av *gh* [ɣ] till *v* [v]). Sedan deltar det på *gh* [ɣ] återgående *w* [w] i den allmänna förändringen *w* > *v* (Benson 1965–70 1 s. 43, 45). Även om den fornspråkliga vokalkvantiteten är oklar kan man alltså förutsätta att *plàvan* återgår på en tidigare form med *w*: **Plāghan* > **Plāwan* > *plàvan*.

Om *våga* och tidigare *plåga* och *fråga* haft *gh* > *w* tarvar de nutida skånska dialektformerna en förklaring. Det gäller framför allt *plåga* och *fråga*, som genomgående är belagda i dialektuppteckningar med *g*: *plàga*, *plàuga*, *fràga*, *fràuga* o.s.v. Frågan blir då om det är rimligt att vänta sig standardspråklig påverkan just i dessa ord, och dessutom en så pass genomgripande påverkan att de standardspråkspåverkade formerna helt konkurrerat ut de gamla dialektformerna, och det menar jag att det är. *Plåga* (s. och v.) är frekvent i kyrkligt språk (se SAOB s.v. *plåga* mom. 1) och kan därför antas ofta ha påträffats i skriftspråklig form i samband med bibelläsning, katekesläxa och predikan. *Fråga* (s. och v.) kan å sin sida förutsättas ha varit synnerligen frekvent dels vid husförhören, dels i folkskoleundervisningen (jfr SAOB s.v. *fråga* mom. 1 c), två sammanhang där de som fört ordet sannolikt i regel talat relativt skriftnära. När det gäller *våga* (v.) kan det noteras att verbet har två distinkta betydelser i Skånemålen: 'våga, töras' (SAOB s.v. *våga* mom. 2) och 'kosta på, satsa,

⁷ Författaren till prästrelationerna från Lövestads sn är ytterst Asmund Tygesen, som var präst i socknen i början av 1600-talet (Cawallin 1854–58 3 s. 119). Om honom är inte mycket känt, men han var son till biskop Tyge Asmundsen, som troligtvis var född i Lund 1522 och dog där 1586 (Kornerup 2011). Prästrelationerna redigerades dessutom av kontraktsprosten, i detta fall Jørgen Christoffersen (ca 1560–ca 1630). Han var verksam i Vä och Kristianstad, men hans härkomst är okänd. Också uppgifterna till Decimantboken 1651 lämnades av sockenprästen, som vid den tiden var Rasmus Madsen Bredal (Cawallin 1854–58 3 s. 119), också han av oviss härkomst.

spendera' (a.a. s.v. *våga* mom. 1 a). Båda betydelser förekommer hos såväl den äldre dialektala formen (*våwa*, *våwa*, *våua*) som den standardspråksanpassade (*våuga*, *våga* o.s.v.), men det är en rimlig tanke att *våga* i betydelsen 'våga, töras' är ett standardspråkligt lånord som under relativt sen tid trängt undan *töra(s)* i Skånemålen och att det standardspråksanpassade uttalet kommit in den vägen. *Fråga*, *plåga* och *våga* (s. och v.) har alltså i relativt sen tid lånats in i Skånemålen från standardsvenskan, varvid ljudsubstitution i olika fonemsystem lett till att nordskånska mål fått former som /'frauga/ och sydsånska mål formen /'froga/ i såväl verb som substantiv.

Utvecklingen av sekvensen fda. -*āgh*- i Skånemålen är ett problemområde som tarvar fortsatt uppmärksamhet. Som jag ser det talar dialektuttalet *plāvān*, *plāvan* av ortnamnet *Plāgan* för att Skånemålen tidigare haft en konsekvent övergång av fda. -*āgh*- till -*aw*- och för att de upptecknade dialektuttalen av *plåga* och *fråga* (s. och v.) är påverkade av standardsvenskan. Dialektuttalet *plāvān*, *plāvan* löser inga gordiska knutar, men det lämnar ett bidrag till ett svar på en ljudhistorisk gåta – och avslöjar *fråga*, *plåga* och *våga* (s. och v.) som standardspråkliga lån i skånska dialekter.

3.2. Ortnamn kan flytta isoglosser:

Bökeberg(a), *Bökhult*, *Höghult* och *Hökatorp(et)* – och
östgränsen för sydvästskånskt *k > j* efter främre vokal

En fonologisk utveckling som skänker de sydsånska målen i deras äldre former mycket av deras karaktär är den sydsånska förmjukningen. Denna liknar den för nordister i allmänhet förmodligen mer välkända norrländska förmjukningen: velarer, t.ex. /k/ och /g/, palataliseras och affriceras. Men till skillnad från den norrländska förmjukningen orsakas den sydsånska dito inte av ställning före utan efter en främre vokal. Förmjukning uppträder alltså t.ex. i *dricka* *driḱsa*, *bäck* *bæḱs*, *ek* *eḱz*, *rik* /rig/ *riḱz*, *ryka* /'ryga/ *ryḱza*, *bök* /bøg/ *bøḱz* 'bok (fagus)' men inte i t.ex. *taket* /tagəd/ *tāged*.

I ett sydvästskånskt område går förmjukningen av (fda. *k >*) /g/ ett steg längre, så att resultatet blir en approximant: *ek* *eḱ*, *rik* /rig/ *riḱ*, *ryka* /'ryga/ *ryḱja*, *bök* /bøg/ *bøḱ* 'bok (fagus)'. Denna sydvästskånska approximantisering behandlas ingående av Ingemar Ingers i hans avhandling om sydvästskånska dialekter (1939 s. 240 ff., med ytterligare exempel anförda s. 79 ff.). Områdets yttersta gränser dras av Ingers på följande sätt (s. 241):

I gränsområdet mellan sydvästskånskt *j* och det övriga sydsånska *ḱz* efter främre vokaler finns ett smalt bälte, där växlande former förekomma, vanligen sålunda, att samma individer kunna uttala såväl *ḱz* som *j* (*riḱz* el. *riḱ*, *søḱza* el. *søḱja*). Detta gränsbälte går igenom Torna härad från väster till öster över Fjelic, S:t Peters kloster, Lunds landsförsamling, Hardeberga, Hällestad, Bonderup,

Veberöd, Everlöv och Blentarp. Växlande former förekomma också i Vomb i Färs härad och Bjeresjö i Herrestads härad, vilka äro de yttersta punkterna mot öster för förekomsten av *j* i denna ställning.

Härtill anför Hugo Areskoug (1957 s. 38) att former med *j* förekommer längs kusten så långt österut som i Ingelstorp, Valleberga och Löderup i Ingelstads hd. Sådana former bedöms av Areskoug här vara vanligare hos yngre talare än hos äldre, vilket skulle tala för att de varit på frammarsch längs kusten runt mitten av 1900-talet. Till skillnad från Ingers (1939 s. 245) räknar Areskoug (1957 s. 38) med att approximantiseringen utgår ifrån affricerade former och inte ifrån fda. frikativt *g*, och detta får alltså stöd av det faktum att approximantiseringen tycks ha varit en pågående dialektgeografisk process långt in på 1900-talet. Därmed inte sagt att den motsatta dialektgeografiska rörelsen är otänkbar. Man kan mycket väl tänka sig att affricerade och approximantiserade former konkurrerat och omväxlande övervägt på en ort. Approximantiska former kan alltså, teoretiskt sett, vara yngre dialektformer på ett ställe samtidigt som de är att hänföra till äldre dialekt på ett annat.

Såväl Ingers som Areskoug lämnar ortnamnsmaterialet obeaktat. Det finns dock fyra bebyggelsenamn och ett naturnamn i Sövde socken i sydligaste Färs härad som är av stort intresse för frågan.

Bökeberg(a) är namn på ett torp under godset Sövdeborg. De två äldsta beläggen möter i en husförhörslängd från 1812 (*Bökeberg* kb 1812 s. 13) och på Skånska rekognosceringskartan från 1812–20 (*Bökesberg* RK bl. IVÖ 206). Formen *Bökeberg*, utan *-a*, påträffas även i jordeböckerna från 1825 och 1881, samt på topografiska kartan från 1964. Formen *Bökeberga* uppträder första gången i husförhörslängden från 1849–54 (s. 272), och påträffas sedan på generalstabskartan (G) från 1864, häradsekonomiska kartan (ek) från 1917 med dess beskrivning från 1915 och på ekonomiska kartan från 1973; därefter är formen med *-a* allennarådande på ekonomiska och topografiska kartan. Torpet ligger strax norr om ett backigt terrängparti där det bl.a. växer bok. Det tycks troligt att den ursprungliga namnformen är *Bökeberg* och att namnet återgår på ett obelagt naturnamn som burits av höjden (SkO A: 5 s. 208 f.). Dialektuttalet av torpnamnet är *bøjabånja* (P. Holmström 1928), *bøjabænja* (H. Areskoug 1958–59), med övergång fda. *k* > *j*.

Bökhult är namn på ett annat torp under Sövdeborg, en dryg kilometer öster om Bökeberga. Namnet påträffas först i en husförhörslängd från 1849–54 (s. 94) och i jordeboken av år 1881. Det skrivs genomgående *Bökhult*. Torpet ligger vid en stor bokskog, och det är troligt att namnet ursprungligen burits av (ett parti av) själva skogen. Den tvåstaviga skriftliga namnformen bygger med all sannolikhet på dialektuttalet, som är upptecknat i den äldre formen *bøjalt* (P. Holmström 1928) och troligen utgår från ett äldre **Bökehult*, en sekundär namnbildning till det i Skånemålen upptecknade appellativet *bökehult* 'bok-

skog'. De yngre dialektformerna *bøjhólt* och *bøðzhólt* (H. Areskoug 1958–59) utgår däremot från namnets skriftform *Bökhult*. Både det äldre *bøjalt* och det yngre *bøjhólt* uppvisar övergång fda. *k* > *j*.

Hökatorp(et) är namn på en gård under godset Snogeholm, belägen öster om Ellestadssjön strax norr om gränsen mot Sövestads sn och Herrestads hd. Det föreligger i fyra dansktida belägg. I mantalslängder i danska riksarkivet möter *Høgetorp* (1616, 1630). I de skånska prästrelationerna från 1624 påträffas *Høgetorpet* (PR 1 s. 51), och i Decimantboken från 1651 skrivs namnet *Høgetorp*. De dansktida beläggen är visserligen inte många, men de har alltså genomgående g. Härmed kan jämföras t.ex. det nordvästskånska *Höganäs* (vars förled innehåller adjektivet *hög*), där skrivningar med *gh* > *ij* (med varierande stavning) påträffas genom hela namnets trädning och blir vanliga under 1600-talet, t.ex. *Høyeniss* 1619 LR Helsingborgs län (undantagsvis förekommer dock skrivningar med g). I den svenska jordeboken från 1690 finns både *Høgetorp* och *Höcketorpet*. Det är med stor sannolikhet fågelbeteckningen *hök* som föreligger i förleden i *Hökatorp(et)*. Två kilometer väster om gården ligger den lilla ön Hökön i Ellestadssjön. Önamnet är upptecknat 1928 av P. Holmström som *højøn*. Bebyggelsenamnet *Hökatorp(et)* är upptecknat dels som *højatørped* (P. Holmström 1928), *højatørped* (H. Areskoug 1958–59), dels som *høðzatørped* (H. Areskoug 1958–59, 1961). På en av de sistnämnda uppteckningarna har Ingemar Ingers antecknat: »(i ö. delen av s[ock]nen)», vilket förstås är det väntade ur dialektgeografisk synvinkel. Ett etymologiskt identiskt *Hökatorpet* finns i S. Åsums sn längre norrut i Färs hd; detta är upptecknat enbart i formen *høðzatørped* (N. Nilsson 1934).

Knappt 300 meter öster om frälsetorpet *Hökatorp(et)* och på dettas f.d. ägor ligger en i senare tid tillkommen gård med namnet *Höghult*. Det är äldst belagt i husförhållslängden från 1812 (s. 14), på Skånska rekognosceringskartan från 1812–20 (RK bl. IVÖ 207) och i jordeboken av år 1825. Det skrivs genomgående *Höghult*. Dialektuttalet är upptecknat som *højalt* (P. Holmström 1928), *højhólt* och *høðzhólt* (H. Areskoug 1958–59). Dialektformerna talar för att förleden innehåller fågelbeteckningen *hök*, liksom i *Hökatorp(et)*. Kanske är *Höghult* bildat i anslutning till *Hökatorp(et)*.⁸

De äldre dialektuttalen av de fyra ortnamnen *Bökeberg(a)*, *Bökhult*, *Hökatorp(et)*, *Höghult* och *Hökön* visar tydligt att approximatisering fda. *k* > (*ðz* >) *j* funnits i de sydliga delarna av Sövde socken i Färs härad, som får läggas till de yttersta punkterna mot öster för denna sydvästskånska ljudförändring (jfr Ingers 1938 s. 241). Det östligaste av de fyra ortnamnen, *Höghult*,

⁸ Naturnamnen *Höghulten* *højelten*, *Höghultabacken* *højeltabåken* och *Höghultaängen* *højeltaængen* är upptecknade av P. Holmström 1928. De avser emellertid lokaler sydväst om Ellestadssjön, ca 4 kilometer från det här aktuella bebyggelsenamnet. De är inte utan intresse i sammanhanget, men de ligger alltså alla väster om de aktuella bebyggelsenamnen.

ligger drygt sex kilometer norr om Bjäresjö sockens nordgräns och en dryg mil längre österut än Vombs sockens östgräns. En fortsatt granskning av dialektala ortnamnsformer längs gränsen för fda. $k > (q_3 >) J$ skulle kunna visa på fler avvikelser. Exemplet illustrerar vikten av att beakta ortnamnsmaterial vid arbete med dialektgeografiska frågor.

4. Avslutning

Jag vill avsluta med några reflektioner. Jag har i denna uppsats velat ge några exempel, i första hand ur min egenatabur, på hur dialektmaterial berikar namnforskningen och hur ortnamn och ortnamnsmaterial på motsatt sätt berikar dialektologin. Framställningen har framför allt ett pedagogiskt syfte att tjäna. För dem som är insatta i den historiska ortnamnsforskningen och dialektologin kan det tyckas som en självklarhet, men det förtjänar ändå konstateras att de två deldisciplinerna i hög grad är sammanflätade vad gäller såväl forskningsmaterial och teoretiskt tankegods som organisation och forskningsinfrastruktur, och att detta tveklöst varit till fromma för båda disciplinerna. Det är min förhoppning att de ovan anförda exemplen i någon mån levandegjort den nära relationen mellan historisk ortnamnsforskning och dialektologi. Som jag påpekat ovan är detta ett ämne som skulle kunna ägnas stort utrymme, och jag är väl medveten om att denna framställning bara ger punktvisa inblickar.

Även om historisk dialektologi och ortnamnsforskning står varandra mycket nära är det givetvis inte fråga om ett fullkomligt överlapp. Det är trots allt fråga om två distinkta språkvetenskapliga deldiscipliner, var och en med sina respektive hjälpämnen och därmed förbundna sekundära forskningsmaterial. Det är dessutom ett faktum att både dialektologin och namnforskningen har utvecklats och breddats åt olika håll. Det är idag inte svårt att hitta exempel på toponomastiska forskningsprojekt där gamla dialektord och dialektgränser knappast har den självklara relevans de har i den historiska ortnamnsforskningen, liksom det inte bereder några svårigheter att hitta exempel på dialektologiska eller sociolingvistiska projekt som inte har mycket nytta av ortnamnsmaterial. Det är alltså framför allt specifikt den historiska ortnamnsforskningen och den historiska dialektologin som står varandra nära. Likväl tror jag att de båda kunskapsområdena även i framtiden kommer att berika och förstärka varandra, och detta av två skäl.

För det första brukar det framhållas att geografiskt betingad talspråklig variation förmodligen är något universellt, något som alltid har funnits och alltid kommer att finnas i (och mellan) talgemenskaper. Rimligtvis är det lika självklart att talare alltid kommer att bilda nya ortnamn, vare sig det rör sig

om närhorisontnamn på små lokaler eller namn på stadsdelar eller länder, inofficiell eller officiell namngivning o.s.v. Av detta följer att det alltid kommer att finnas behov av perspektiv och synteser som kombinerar kunskap om geografiskt betingad talspråksvariation med kunskap om ortnamn, oaktat om perspektiven är utpräglat historiska eller inte. Dialekternas och ortnamnens platsbundenhet kan sägas vara en inneboende egenskap hos dem båda, vilket gör dem intimt förknippade med varandra och deras gemensamma utforskande naturligt.

För det andra är varken den historiska ortnamnsforskningen eller den historiska dialektologin historia, så att säga. Visserligen åtnjuter historiskt inriktad språkforskning – däribland historisk dialektologi och historisk ortnamnsforskning – inte samma privilegierade ställning inom nordistiken eller språkvetenskapen överlag som för ett sekel sedan, men det innebär inte att de inte är aktuella eller att det inte finns arbete att göra. En av våra allra mest centrala och tidlösa toponomastiska forskningsfrågor har bestående relevans för såväl forskare som allmänhet, och den är till sin art inherent djupt historisk: »Varför heter det så?» Samtidigt möjliggör eller främjar de framsteg som gjorts inom digitalisering av bl.a. dialekt- och ortnamnsmaterial på senare år nya perspektiv och breda, syntetiserande studier. Det inbjuder tanken att många av de största upptäckterna fortfarande ligger framför oss.

Litteratur och förkortningar

- Aakjær, Svend, 1922: Løser og løkker. I: Danske studier 1922. S. 10–39.
- Benson, Sven, 1965–70: Südschwedischer Sprachatlas. 1–4. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 15.)
- Bruzeliuss = Gillberg, J. Lorents, Historisk, oeconomisk och geografisk beskrifning öfwer Malmöhus län uti Hertigdömet Skåne. 2. omarb. uppl. utg. af Nils Bruzelius. 1840. Lund.
- Brøndum-Nielsen, Johs., 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling. I. Indledning. Tekstkildernes lydbetegnelse. Vokalisme. 2. ændrede Udgave. København.
- Cawallin, S[everin], 1854–58: Lunds stifts herdaminne. Efter mestadels otryckta källor. 1–5. Lund.
- DecbS = Decimantbokens sammandrag. Handskrift i Riksarkivet.
- Elmevik, Lennart, 1971: Nyare undersökningar av de svenska ortnamnen på -lösa. En kritisk översikt. I: NoB 59. S. 15–36.
- Falkman, Axel, 1877: Ortnamnen i Skåne. Etymologiskt försök. Lund.
- FbrThott = Tage Thott d.ä:s fastebrev på Eriksholm, utfärdat 13/6 1553. Avskrift från 1685. Handskrift i Trolleholms gårdsarkiv.
- Hallberg, Göran, 1976: Kring bebyggelsenamnen i Rönnebergs härad. I: SOÅ 1976. S. 3–42.
- Hellquist, Elof, 1948: Svensk etymologisk ordbok. Tredje uppl. Lund.

- Hof, Sven, 1772: *Dialectvs vestrogothica, ad illustrationem aliquam lingvae svecanae, veteris et hodiernae, dissertatione philologica et vocabulorum vestrogothicorum indice explanata*. Stockholmiae.
- Ihre, Johan, före 1766: UUB 98:21. Manuskript vid UUB.
- Ingers, Ingemar, 1939: *Studier över det sydvästsånska dialektområdet*. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 5.)
- Jørgensen, Bent, 2008: *Danske stednavne*. 3. udg. København.
- Kornerup, Bjørn (sine anno): Tyge Asmundsen. I: *Dansk biografisk leksikon*. https://biografiskleksikon.lex.dk/Tyge_Asmundsen (2025-08-13).
- Lb = Lunds stifts landebok. Utg. av K. G. Ljungren och Bertil Ejder. 1–3. 1950. Lund–Köpenhamn. (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utg. av Vetenskaps-Societeten i Lund. 4.)
- LR = Länsräkenskaper. Handskrifter i DRA.
- Lundahl, Ivar, 1951: *Studier över de nordiska, särskilt de svenska ortnamnen på -lös och -lösa*. I: NoB 39. S. 32–86.
- PR 1 = Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624. Utg. med noter och anmärkningar av John Tuneld. 1934. Lund. (Acta Regiae Societatis humaniorum litterarum Lundensis 8).
- RAP = Pergamentsbrev i SRA.
- RK = Skånska rekognosceringskartan 1812–1820. [Original i KrA. Webbadress till digital version: <https://sok.riksarkivet.se/Home/?postid=Arkis+30c3c29b-cbdb-479a-b715-9102997bdd90&flik=1&s=Balder>. Hämtad 2025-08-13.]
- Sahlgren, Jöran, 1925: *Hälsingborgstraktens ortnamn*. [Sine loco.]
- Strandberg, Mathias, 2020: *Lövestad och Ledåsa*. I: *Namn och namnvård*. Vänskrift till Annette C. Torensjö på 60-årsdagen den 18 november 2020. Red. av Staffan Nyström, Svante Strandberg & Mats Wahlberg. Uppsala. (Namn och samhälle 31.) S. 181–187.
- 2014: *De sammansatta ordens accentuering i Skånemålen*. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 88.)
- Wigforss, Ernst, 1913–18: *Södra Hallands folkmål*. Ljudlära. Stockholm. (SvLm B: 13).

Summary

Dialectology's contribution to place-name research and vice versa A few examples

By Mathias Strandberg

This paper is based on my lecture for admission as a docent at the Faculty of Languages at Uppsala University in November 2024. The aim is to illustrate how the linguistic subdisciplines of dialectology and place-name research complement and enrich each other and how the interplay between them manifests itself in scholarly material. I do this by relating a number of specific place-name studies, mostly from my own research into South Swedish place-names.

Section 2 deals with the contribution of dialectology to place-name research, discussing some place-name interpretations that illustrate how knowledge about the local dialect may play a decisive role in ensuring that a place-name can be interpreted correctly. More specifically, in section 2.1, I discuss the dialect word *ramm*, ‘marsh- (land), morass’ etc., and its occurrence in the settlement name *Ramlösa* as well as in nature names and field names, specifically in the creek name *Rammebäck*. In section 2.2, I guide the reader through the process of interpreting the mill name *Ledåsa* (or *Ledåsamöllan* ‘Ledåsa mill’), a process in which a recorded dialect form of the place-name played a pivotal role in arriving at the correct interpretation.

In section 3, I turn my attention to the contribution of place-name research to dialectology. In 3.1, I discuss the farmstead name *Plågan* (literally ‘the torment, the agony’) and the implications its dialect form, /'plavan/, may have for the historical development in Scanian dialects of the Old Danish sequence *-āgh-* (/a(:)g-/). In 3.2, I illustrate how dialect forms of place-names may be of crucial importance in dialect geographical studies. The eastern limit of the Southwest-Scanian approximantisation /g/ > [j, ɥ] after front vowels has been laid out in detail by Ingemar Ingers (1939 p. 240 ff.). Bringing place-names into the picture necessitates an adjustment of the eastern parts of the isogloss, illustrating the importance of looking at toponomastic material in connection with dialect geographical issues.

The paper concludes with some reflections on the continued interrelations between historical dialectology and onomastics.

